अभिभवितुमिच्छति बलात्—'

इत्यनन्तरम्—'(नेपथ्ये ।) आः, क एष मयि जीवति चन्द्रगुप्तमभिभवितुमिच्छति ।', इति ।

अत्रान्यार्थवन्त्यपि पदानि हृदयस्थार्थागत्या अर्थान्तरे संक्रमय्य पात्रप्रवेशः ।

सूत्रधारस्य वाक्यं वा समादायार्थमस्य वा ।
भवेत्पात्रप्रवेशश्चेत्कथोद्घातः स उच्यते ॥ ३५ ॥

वाक्यं यथा रत्नावल्याम्—'द्वीपादन्यस्मादपि—'इत्यादि (२८१पृ.) सूत्रधारेण पठिते—'(नेपथ्ये ।) एवमेतत् । कः संदेहः । द्वीपादन्यस्मादपि—'इत्यादि पठित्वा यौगंधरायणस्य प्रवेशः ।

वाक्यार्थो यथा वेण्याम्—

निर्वाणवैरदहनाः प्रशमादरीणां
नन्दन्तु पाण्डुतनयाः सह माधवेन ।

दायी । स प्रसिद्धः । अत्र चन्द्रपदस्य चन्द्रगुप्तपदयोगेन क्रूरग्रहादिपदानामभिप्रेतार्थप्रत्ययो भवति । तथाहि—क्रूरो ग्रह आशयो यस्य सः । चन्द्रं चन्द्रगुप्तम् । (अ)संपूर्णं मण्डलं राज्यचक्रं यस्य । अर्थवन्त्यपि अभिप्रेतार्थप्रतीतियोग्यान्यपि । हृदयस्थार्थागत्या अभिप्रेतार्थाप्रत्ययेन उपलक्षितानि । समादाय कथयित्वा । अस्य सूत्रधारवाक्यस्य ॥ निर्वाणेति । अरीणां दुर्योधनादीनाम् ।

बिम्बं चन्द्रं बलात् हठात् अभिभवितुमाक्रमितुमिच्छति प्रवणीभवति । श्लिष्टार्थस्तु—सकेतुः मलयकेतुना सह । क्रूरे कर्मणि कूटव्यवहारे ग्रह आसङ्गो यस्य तादृशः । अमात्यराक्षस इत्यर्थः । इदानीमसंपूर्णमण्डलमन्त्रिराज्याभिषिक्ततया अव्याहताज्ञाभावेन अस्वाधीनप्रकृतिमण्डलं चन्द्रं चन्द्रगुप्तं बलाद् बलं सामर्थ्यं मित्रादिसैन्यं वा आश्रित्य अभिभवितुं पराभवितुमिच्छति । 'बलात्' इति ल्यब्लोपे पञ्चमी । एतेन चन्द्रगुप्तं प्रति समलयकेतोरमात्यराक्षसाद्भयमाशङ्कमानस्य चाणक्यस्य प्रवेशः । तुरीयपादस्तु 'रक्षत्येनं तु बुधयोगः' बुधेन सह चन्द्रस्य योगः एनं चन्द्रं रक्षति ग्रहाद्वारयति । तथा चोक्तं गर्गेण—'पञ्चग्रहसमायोगं दृष्ट्वा सौम्यविवर्जितम् । ग्रहणं तु वदेत्तत्र सबुधं न ग्रहं वदेत् ॥' इति । वस्तुतस्तु गणितगोलविरुद्धत्वाच्चिन्त्यमेतत् । श्लिष्टार्थस्तु—बुधश्चाणक्यः, तद्योगः क्रियाकौशलमेनं चन्द्रगुप्तं रक्षतीति तदर्थः ॥

1. कथोद्घात इति । काव्येन्दुप्रकाशे तु—'हृदिस्थानामर्थवतां पदानामन्यथाकृतेः । यः पात्रस्य प्रवेशः स्यात्स कथोद्घात इष्यते ॥' इति समाम्नातम् । तत्र

---

१. 'सति' इत्यधिकं घ-पुस्तके. २. 'संगमय्य' घ.